

Tiedon levittäjiä Suomessa 1700-luvulla

Esko M. Laine ja Minna Ahokas (toim.): *Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*. SKS 2018.

1800-lukua edeltävän suomalaisen kirjallisuuden ja osin muunkin kulttuurin tutkimus on suurelta osin ollut suomalaisten kirkkohistorioitsijoiden vastuulla. Kielen kehitystä ovat tarkastelleet fennistit. Kirkkohistorioitsijoiden suuri panos on tietenkin ymmärrettävää, koska kirjallisuuskin oli enimmäkseen uskontoon liittyvää ja papistolla oli yhteiskunnassa merkittävä rooli. 1700-luvun kirjallisuutta käsittelevän artikkelikokoelman *Hyödyllisen tiedon piirit* kirjoittajina on neljä teologian ja yksi filosofian tohtori. Kuudesta laajahkosta artikkelista koostuva kokoelma perustuu Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimushankkeeseen ”Hyödyllisen tiedon maailmat: papisto ja rahvas tiedon muokkaajina 1700-luvun Suomessa”.

Johdantona toimiva Minna Ahokkaan ja Päivi Räisänen-Schröderin artikkeli ”Papisto ja hyödyllinen tieto 1700-luvun Ruotsissa” sisältää selkeän katsauksen tieto-käsitteen ulkomaiseen tutkimukseen sekä kätevän katsauksen kokoelman muiden artikkelien sisältöön. Esko M. Laine käsittelee artikkelissaan Tuomas Ragvaldinpoikaa, mielenkiintoista papiston ulkopuolelta tullutta kirjallista toimijaa, jonka marginaalisuutta liäsäsi hänen vammaisuutensa. Tuomas kirjoitti virsiä, mutta halusi myös julkaista muutamia 1600-lu-

vun saarnoja. Vaikka saarnat olivat oikeaoppisia, tuomiokapituli, asian esittelijänä tuomiorovasti Samuel Pryss, esti hankkeen toteuttamisen. Olisi sinänsä kiinnostavaa tietää, mistä Tuomas ylimalkaan oli saanut saarnat käsiinsä, mutta, kuten Laine toteaa, tietoa tästä ei ole saatavissa. Artikkelissa tuodaan esille myös vertailumateriaalia muista maista.

Ahokas käsittelee varsin vaikutusvaltaiseksi osoittautunutta Pro Fide et Christianismo -seuraa, sen toimintaa yleisemmin ja erikseen Suomessa. Seura itsessään oli sangen kansainvälinen ja sen kirjeenvaihdossa käytettiin useita kieliä. Seuran keskeisiin tehtäviin kuului uskonnollisen ja kasvatuksellisen kirjallisuuden julkaiseminen ja levittäminen. Artikkelissa on liitteenä hyödyllinen luettelo seuran suomalaissyntyisistä ja Suomessa toimineista jäsenistä. Lähes kaikki olivat pappeja, mutta mukana olivat myös oikeusoppineet Matias Calonius, Axel Gabriel Leijonhufvud ja Jeremias Wallens, Viaporin komendantti, kreivi Johan Sparre ja vapaaherrat Carl Ephraim Carpelan ja Rabbe Gottlieb Wrede. Papiston jäsenistä voidaan mainita Anders Chydenius. Ahokas käsittelee Chydeniusta myös itse artikkelissa ja muistuttaa aiheellisesti siitä, että liberalistisesta talousopistaan huolimatta Chydenius ei uskonnollisissa kysymyksissä ollut suinkaan yhtä edistyksellinen vaan suhtautui varauksellisesti ranskalaisen valistuksen vapaamielisyyteen. Asiaa on seikkaperäisemmin käsitellyt Pentti Virrankoski Chydenius-elämäkerrassaan (1986).

Räisänen-Schröder esittää monipuolisen kuvan Johan Frosteruksesta ja hänen teoksestaan *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä*, joka alaotsikkonsa mukaisesti oli tarkoitettu *Yxinkertaisille awuxi Jumalan Hywyden Tundoon ja Palwelukseen*. Teos on tärkeimpiä suomenkielisiä kirjoja 1700-luvulta. ”Huvitus” teoksen otsikossa ei tarkoita mitään maallista ilonpitoa, vaan se on, kuten Räisänen-

Schröder toteaa, ”uskonnolliseen iloon ja lohdutukseen linkittyvä termi”. Lisäyksenä voinee kysyä, olisivatko Frosteruksen teoksen otsikon sanat hyödyllinen ja huvitus heijastusta Horatiuksen runousopin sanoista *prodesse* ja *delectare* (hyödyttää ja huvittaa).

Räisänen-Schröder käy artikkelissaan läpi Frosteruksen lähteitä ja esikuvia. Hän myös osoittaa, miten mielenkiintoinen *Hyödyllinen Huvitus* on tiedon historian näkökulmasta ja miten siinä ”luonnontieteellinen tieto ja kristillinen kiitollisuus kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa”. Tarjoamansa tiedon ohella Frosterus oli merkittävä suomen kielen etevänä käyttäjänä. Räisänen-Schröder siteeraa sattuvasti hänen runollista kuvaustaan ihmisen hermoradoista: ”Päähän on luotu aivo ja siihen ihmeelliseen ytimeen kokoon tulevat ja kätkevät kaikki tundemisen hienot suonet, niinkuin kandeleen kielet”.

Tuija Laine selvittää lapsille tarjoitettua kirjallisuutta 1700-luvulla, lähinnä katekismuksen versioita ja aapisia Suomessa ja Ruotsissa (osa käsitellyistä kirjoista oli käännöksiä ruotsista). Laine kiinnittää huomiota etenkin siihen, miten lapsen ominaisuudet otettiin vähitellen enemmän huomioon. Eriyisesti piispa (sitemmin arkkipiispa) Jacob Tengströmillä oli tässä suhteessa omat ansionsa. Kun eurooppalaista taustaa esiteltäessä mainitaan sattuvasti Goethen lapsuudenaikaisista lukukokemuksista, olisi odottanut suoraa viittausta suomeksikin ilmestyneeseen *Dichtung und Wahrheit* -omaelämäkertaan.

Tiedon levittämisen kannalta aikakauden merkittäväksi kirjallisuudeksi muodostuivat almanakat. Kaarlo Arffman tarkastelee artikkelissaan niitä ja niihin tehtyjä merkintöjä. Almanakat sisälsivät monenlaista tietoa. Sääennustusten ohella niissä oli katoliselta ajalta periytynyt pyhimyskalenteri, joka vähitellen muuttui nimipäiväluetteloksi, sekä tietoja auringon- ja kuunpimennyksistä, markkinoista ja postinkulusta ja

postimaksuista. Almanakkoihin tehdyistä merkinnöistä voidaan saada monenlaista tietoa niiden käyttäjien elämästä. Almanakkojen ohella on syytä muistaa, että tietoa 1700-luvulla levitti myös pitkään käytössä ollut vuoden 1701 virsikirja, niin sanottu vanha virsikirja, jossa oli virsien ohella monenlaista muutakin aineistoa Jerusalemin hävitystä myöten. ”Monine liitteineen se vielä enemmän kuin mitkään edeltäjänsä tuli olemaan kansan paras ja usein ainoa hengellinen ja maallinen tietokirja,” totesi aikoinaan Aarni Voipio. Virsikirjoista onkin paljon tutkimusta olemassa.

Niin paljon selkeästi esitettyä tietoa kuin *Hyödyllisen tiedon piirit* tarjoaakin, se jää joissain suhteissa puolitiehen 1700-luvun tiedonkulun ja -välittymisen osalta. Alaotsikossa tosin ilmoitetaan ja myös johdantoluvussa todetaan, että tutkimuskohteena ovat papit ja talonpojat, mutta jää kysymään, miksei mukaan ole otettu yliopistomiehiä. Porthan mainitaan pariin otteeseen ohimennen, Kalm yhden väitöskirjan yhteydessä ja Gadd jätetään kokonaan mainitsematta. Tiedon levittämisessä kaikki nämä ja eräät muut olivat tietenkin sangen keskeisiä jo pelkästään opetustyönsä ansiosta. Poikkeuksena on Kaarlo Arffmanin artikkeli, jossa professorit Tamelin ja Hasselbom tuodaan esille almanakan julkaisijoina. Hasselbomin muitakin ansioita tuodaan esille. Tämä on tervetullutta senkin takia, että Nicolaus (Nils) Hasselbom joutui 2000-luvun alussa omituisen vähättelyn kohteeksi; tosin jo silloin Jyrki Siukonen toi havainnollisesti esille Hasselbomin ansioita (ks. *Tieteessä tapahtuu* 1/2002).

Toinen, papistoa lähellä ollut ryhmä, jolla oli tärkeä asema kansanopetuksessa, olivat lukkarit. Nyt tätä ammattiryhmää saa edustaa vain Härmän lukkarit Martti Stenman, jota Arffman käsittelee artikkelissaan. Kirjassa ei myöskään viitata Gösta Cavoniuksen yksityiskohtaiseen lukkareita kä-

sittelevään väitöskirjaan vuodelta 1943. Puutteena voidaan pitää myös sitä, että kirjassa ei ole huomioitu Matti A. Sainion tutkimusta *Kasvatusopin tutkimus ja opetus Turun akatemiassa* (1957).

Laineen ja Ahokkaan toimittaman artikkelikokoelman yksittäiset tutkielmat ovat ansiokkaita, mutta kokonaisvaltaisen kuvan kannalta teos jää vajaaksi, mikä sinänsä on tyypillistä monille artikkelikokoelmille.

H. K. RIIKONEN

Kirjoittaja on yleisen kirjallisuustieteen professori (emeritus).